

‘İbrâhim Yaşasaydı Sıddîk Bir Nebî Olurdu’ Rivayetinin Hatmü’n-Nübüvve Bağlamında Sened ve Metin Tahlili

Attribution and Textual Analysis of the Narration ‘If Ibrâhîm Had Lived, He Would Have Been a Sıddîq Prophet’ in the Context of Khatm al-Nubuwwa

Fatih Mehmet YILMAZ

ORCID: 0000-0002-5416-3986 E-Posta: fatihmehmetyilmaz@hitit.edu.tr

Doç. Dr. Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim alı

Associate Professor, Hitit University, Faculty of Divinity,

Department of Hadith

Çorum, Türkiye

ROR ID: 01x8m3269

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Yılmaz, Fatih Mehmet. “‘İbrâhim Yaşasaydı Sıddîk Bir Nebî Olurdu’ Rivayetinin Hatmü’n-Nübüvve Bağlamında Sened ve Metin Tahlili”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (Aralık 2024), 364-391.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1508020>

Date of Submission (Geliş Tarihi)	01.07.2024
Date of Acceptance (Kabul Tarihi)	17.11.2024
Date of Publication (Yayın Tarihi)	15.12.2024
Article Type (Makale Türü)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (Etik Beyan)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).
Plagiarism Checks (Benzerlik Taraması)	Yes (Evet) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (Çıkar Çatışması)	The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
Complaints (Etik Beyan Adresi)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (Finansman)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).
Copyright & License (Telif Hakkı ve Lisans)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

Öz

Kur’an-ı Kerim’de “hatmü’n-nübüvve” terkibi açıkça zikredilmemesine rağmen Resûl-i Ekrem’in nebîlerin sonuncusu (hâtemü’n-nebiyyîn) olduğu vurgulanmış buradan hareketle ilgili husus İslâm inanç esasları arasında yerini almış dolayısıyla söz konusu itikadı zedeleyecek tüm görüşler geçersiz addedilmiştir. Nitekim Resûlullah (s.a.v.), İsrâiloğulları’nın peygamberler tarafından idare edildiklerini ve bundan dolayı onlara gönderilen bir nebînin ölmesi peşi sıra yerine gelen bir başka peygamberin bu görevi icra ettiğini beyan etmiş ancak kendisi ile bu durumun değiştiğini, zatının levh-i mahfûzda peygamberlerin sonuncusu şeklinde kaydedildiğini belirtmiş hatta nübüvvet binasının eksik kalan tuğlasının kendi risâleti ile tamamlandığını ifade etmiştir. Bu bağlamda mezkûr ilke ile özellikle Yahudiler arasında görülen nübüvvetin babadan oğula intikali yönündeki beklenti ve insanlar arasında dönüp dolaşan, “Muhammed’in oğullarından biri yaşasaydı”, “Zeyd b. Hârîse, Muhammed’in öz oğlu olsaydı o da nebî ve resûl olacaktı” ve “Zeyd yaşasaydı Resûlullah (s.a.v.), onu kendi yerine bırakırdı” şeklindeki söylemlere cevap verilmesi amaçlanmıştır. Resûlullah (s.a.v.), kendisinin son peygamber olduğu yönündeki ilgili açıklamalarına rağmen kıyamet öncesinde peygamberlik iddiasında bulunacak yalancılardan zuhur edeceğini de hatırlatmış ve hayatının sonlarına doğru ortaya çıkan bu yöndeki teşebbüs ve girişimlere müsaade etmeyerek de bu inancı pekiştirmiştir. Hatmü’n-nübüvve meselesi sahâbe arasında da üzerinde ittifak edilen hususlardan birini teşkil etmiş ve söz konusu dönemde nübüvvet iddiasında bulunanlar mürted kabul edilerek onlarla savaşılmıştır. Hatmü’n-nübüvve konusundaki sözü edilen açıklama ve uygulamalara rağmen, hadislerin bağlamından kopartılarak anlaşılmaya çalışılması ve mevzuya dair diğer nasların dikkate alınmamasının ortaya çıkardığı yanlış anlamalar, Resûl-i Ekrem’in, oğlu İbrâhim’in vefatı esnasında, “İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu.” beyanı için de söz konusu olmuştur. Rivayete göre o (s.a.v.), hicri 10 yılında İbrâhim’in ahirete irtihali akabinde, “Göz yaşarır, yaş boşalır, kalp sızlar ve hüzünlenir. Ey İbrâhim! Biz senin ölümünle gerçekten çok üzgünüz. Şayet ölüm doğru bir vaat, herkes için geçerli bir gerçek olmasaydı ve arkada kalan önde gidene hiç kavuşmayacak olsaydı biz şu anda hissettiğimizden çok daha fazla üzülürdük.” şeklinde bir konuşma yapmış ve peşinden de “(İbrâhim) yaşasaydı sıddîk bir nebî olur, Kıbtî dayıları azat edilir ve hiçbir Kıbtî de köle yapılmazdı.” yönünde bir izahta bulunmuştur. Resûlullah’ın (s.a.v.), oğlunun vefatında yaptığı, “(İbrâhim) yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu.” açıklaması hatmü’n-nübüvve açısından müşkil addedilmiş ve bu ifade farklı değerlendirmelere konu edilmiştir. Nitekim ilgili hadisten yola çıkılarak Hz. Peygamber’den sonra bir nebînin olmaması İbrâhim’in vefatıyla ilişkilendirilmiş ayrıca mezkûr haberin bâtlı/mevzu olduğu; her bir peygamberin çocuğunun nebî olması halinde bu durumun tarihî verilere aykırılık arz edeceği; ilgili sözün İbrâhim’in faziletini beyan sadedinde sarf edildiği ve gerek Asr-ı Saâdet’te gerekse sonradan peygamberlik iddiasında bulunacaklara bir cevap mahiyeti taşıdığı yönünde bazı açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca hatmü’n-nübüvve meselesi özellikle 19. yüzyılda ortaya çıkan Kâdiyâniler tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve inceleme konumuzu teşkil eden rivayet, sözü edilen grup tarafından nübüvvetin son bulmadığı yönündeki düşüncelerini desteklemek üzere kullanılmıştır. Bu çalışma bazı lafız farklılıkları ile biri merfû diğer ikisi ise mevkuf nitelikli, “İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu.” biçiminde nakledilen ilgili rivayetin hatmü’n-nübüvve bağlamında sened ve metin tahlilini ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Nübüvvet, Nebî, Hatmü’n-nübüvve, İbrâhim.

Abstract

Although the term 'khatm al-nubuwwa' is not explicitly mentioned in the Qur'ān, it is emphasised that the Messenger of Allah (s.a.w.) is the last of the prophets (khattam al-nabiyyīn), and from this point of view, the related issue has taken its place among the principles of Islamic belief, and therefore all opinions that would undermine this belief are considered invalid. As a matter of fact, the Messenger of Allah (s.a.w.) stated that the Children of Israel were ruled by prophets, and therefore, when a prophet sent to them died, another prophet who replaced him performed this duty, but this situation changed after him and he stated that he was recorded as the last of the prophets on the lawḥ al-maḥfūz, and even stated that the missing brick of the building of prophethood was completed with his prophethood. In this context, with the aforementioned principle, the expectation that prophethood should be transmitted from father to son, especially among the Jews, and the discourses circulating among the people such as 'If one of Muhammad's sons had lived', 'If Zayd b. Harise had been Muhammad's own son, he would also have been a prophet and a Messenger' and 'If Zayd had lived, the Messenger of Allah (s.a.w.) would have left him in his place' were excluded. The Messenger of Allah (s.a.w.) despite his statements that he was the last prophet, also reminded that there would be liars who would claim to be prophets before the Resurrection, and he reinforced this belief by not allowing such attempts towards the end of his life. The issue of khatm al-nubuwwa was one of the issues agreed upon among the Companions, and those who claimed prophethood during the period in question were considered apostates and fought against them. Despite the aforementioned explanations and practices on khatm al-nubuwwa, the misunderstandings caused by trying to understand the hadiths by taking them out of their context and disregarding the other evidence on the subject were also the case with the statement of the Messenger of Allah (s.a.w.) during the death of his son Ibrāhīm, 'If Ibrāhīm had lived, he would have been a sincere prophet'. According to the narration, he said after Abraham's passing away in the year 10 Hijri, 'The eye weeps, tears come out, the heart aches and grieves. O Ibrāhīm! We are truly saddened by your death. If death were not a true promise, a reality for everyone, and if the one who was left behind would never meet the one who was in front, we would feel more sad than we do today.' He went on to say, 'If (Ibrāhīm) had lived, he would have been a righteous prophet, his Coptic uncles would have been freed, and no Copt would have been made a slave.' The statement of the Messenger of Allah (s.a.w.) on the death of his son, 'Had he (Ibrāhīm) lived, he would have been a sincere prophet.' has been considered as a questionable statement in terms of khatm al-nubuwwa, and this statement has been subject to different evaluations. As a matter of fact, based on the relevant hadith, the absence of a prophet after the Prophet was associated with the death of Ibrāhīm, and some explanations were made that the aforementioned news is false/legitimate; that if the children of each prophet were to become prophets, this situation would be contrary to historical data; that the relevant statement was made in order to declare the virtue of Ibrāhīm and that it was a response to those who would claim prophethood both in the Asr al-Sa'ādat and later. In addition, the issue of khatm al-nubuwwa was revived by the Qāḍiyānis, who emerged in the 19th century, and the narration that constitutes the subject of our study was used by this group to support their view that prophethood did not end. This study includes the analysis of the script and text in the context of khatm al-nubuwwa of the related narration, one of which is marfū' and the other two are mawquf, with some wording differences, and which is narrated as 'If Ibrāhīm had lived, he would have been a prophet who was a siddiq.'

Keywords: Hadith, Prophethood, Nabī, Khatm al-Nubuwwa, Ibrāhīm.

Giriş

Allah Teâlâ, insanı mükerrerem bir varlık olarak yaratmış ayrıca yol gösterecek birçok peygamber göndererek onu söz ve davranışlarından da sorumlu tutmuştur.¹ Bu doğrultuda nübüvvet silsilesi Hz. Peygamber'in bi`seti ile sona ermiştir.² Allah Resûlü'nün (s.a.v.) gelişyle peygamberliğin nihayete erdiğini ifade eden hatmü'n-nübüvve meselesi, konuya dair varid olan naslarla sübut bulmuş ayrıca hem Asr-ı saadet hem de sonraki dönemlerde ortaya çıkan mütenebbîler ile yapılan mücadeleler ilgili meselede örtülü bir icmânın oluştuğunu da ortaya koymuştur.³

Nübüvvetin Resûlullah'ın (s.a.v.) gelişi ile son bulması, İslâm inanç esaslarından birini teşkil etmesine rağmen⁴ bazı Râfîzî gruplar,⁵ "Ali (öl. 40/661) kendisine vahyedilen bir nebîdir."⁶ iddiasında bulunmuşlar bunun yanı sıra Beyâniyye, Hattâbiyye ve Bâtınîler gibi bazı bid`at fırkalar da<sup>7</sup> mevzuya dair rivayetleri kendi savlarını destekleyecek şekilde te`vil ederek aksi yönde görüş serdetmişlerdir.⁸ Yine Hakîm et-Tirmizî (öl. 320/932)⁹ ve İbnü'l Arabî (öl. 638/1240) gibi sûfilerin de risâletin Hz. Peygamber ile sonlandırıldığını; nübüvvetin ise velayet yoluyla kıyamete kadar devam edeceği şeklinde söylemlerde

¹ Selim Gülverdi, *İslam Düşüncesinde Hatmü'n-Nübüvve Tasavvuru* (Ankara: İlâhiyât, 2023), 13.

² bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 262; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-İktisâd fi'l-i-tikâd* (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004), 137; Sâlih b. Fevzân b. Abdillâh el-Fevzân, *el-İrşâd ilâ sahîhi'l-i-tikâd ver-red alâ ehli's-şîrk ve'l-ilhâd* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevziyye, 2. Basım, 1416/1995), 210.

³ Ebû'l-Alâ el-Mevdûdî, *Hatmü'n-nübüvve fi davi'l-Kur'ân ve's-sünne*, çev. Halîl Ahmed el-Hâmidî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1403/1983), 19; Temel Yeşilyurt, *Nübüvvetin Gerekliği, Kapsamı ve Süresi, Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, 17-19 Ekim 2014, Gaziantep*, (2015), 247.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *Kitâbü Temhîdi'l-evâil ve telhîsi'd-delâil*, thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar (Beirut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1407/1987), 209-212; Ahmed b. Saîd b. Hamdân, *Akîdetü hatmi'n-nübüvve bi'n-nübüvveti'l-Muhammediyye* (yy.: Dâru Taybe, ts.), 18; Mehmet İlhan, *Hatmu'n-nübüvve Açısından Nebî-Resûl Farkına Bir Bakış, Ekev Akademi Dergisi*, (2010), 42/70.

⁵ Şiîler peygamberliğin Resûl-i Ekrem ile nihayete erdiğini kabul etseler de imamlarını masum saymaları ayrıca onların nasla tayin edildikleri, kurtarıcı oldukları ve mucize gösteren kimseler şeklinde telakki edilmeleri gibi bazı vasıflarla nitelenmeleri nedeniyle bir anlamda nübüvvetin devam ettiği anlamına gelecek söylemler içine girmişlerdir. Mehmet Bulğen, *Mûcize ve Hatm-i Nübüvvet, Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri, Gaziantep Üniversitesi*, (17-19 Ekim 2014), 278.

⁶ Muhammed b. Abdillâh el-Alevî el-Herevî, *el-Kevebü'l-vehhâc şerhu Sahîh-i Müslim* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009), 23/441.

⁷ Khalîd Zafarullah Daudî, "Hatm-i Nübüvvet (Literatür)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/480.

⁸ Gâlib b. Ali İvâcî, *Firkatün muâsiratün tentesibü ile'l-İslâm ve beyânü mevâkifi'l-İslâm minhâ* (Cidde: el-Mektebetü'l-Muâsiratü'z-Zehebîyye, 4. Basım, 1422/2001), 2/742, 769.

⁹ Metin Yurdağür, "Hatm-i Nübüvvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/479.

buldukları belirtilmiştir.¹⁰ 19. yüzyılda ise Bâbilik, Bahâilik ve Kâdiyânilikle birlikte hatmü'n-nübüvve mevzuu tekrar söz konusu edilmiş¹¹ ve Kâdiyânîler, "İbrâhim yaşasaydı peygamber olurdu." rivayetini Mirza Gulâm Ahmed'in (öl. 1908) nübüvvetine delil olacak şekilde kullanmışlardır.¹²

Araştırma konusu hatmü'n-nübüvve bağlamında Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim ile ilgili olunca kısaca onun biyografisi hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Allah Resûlü (s.a.v.) hicri 6. yılda Hudeybiye dönüşü Mısır mukavkısı Cüreyc b. Minâ'ya (öl. ?) Hâtib b. Ebî Beltea (öl. 30/650) aracılığıyla İslâm'a davet mektubu göndermişti. Cüreyc, söz konusu çağrıyı olumlu karşılama da müslüman olmamış ancak Allah Resûlü'ne (s.a.v.), cariyelerinden Mâriye el-Kıbtî'yi (öl. 16/637) hediye olarak göndermişti. Resûl-i Ekrem de Medine'ye gelen ve İslâm'ı kabul eden Mâriye (r.a.) ile evlenmiş¹³ ve bu evlilikten hicrî 8. senede İbrâhim (öl. 10/632 [?]) dünyaya gelmişti.¹⁴

İşte bu çalışma biri merfû diğer ikisi ise mevkuf nitelikli ve bazı lafız farklılıkları ile birlikte, "İbrâhim yaşasaydı siddîk bir nebî olurdu."¹⁵ şeklinde nakledilen ilgili rivayetin hatmü'n-nübüvve bağlamında sened ve metin tahlilini ihtiva etmektedir. Bu doğrultuda öncelikle hatmü'n-nübüvve ve mahiyeti hakkında bilgi verilecek sonrasında ilgili haberin sened ve metin yönüyle tetkiki yapılacaktır.

İnceleme konusu yaptığımız mezkûr habere ilişkin müstakil bir çalışma tespit edilememiştir. Ancak ilgili hadis, "İbrâhî Peygamberlik Geleneğinde Görülen Veraset Usulünün Hz. Peygamber'in Nübüvvetine Yansımaları" isimli makalede mevzuya ilişkin diğer bazı

¹⁰ Muhammed Abdullah eş-Şerkâvî, *el-Îmân hakikatühü ve eseruhü fi'n-nefsi ve'l-müctemai usûlühü ve fîrûuhü muktezayâtühü ve nevâkızuhü* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 2. Basım, 1410/1990), 261.

¹¹ Daudi, "Hatm-i Nübüvvet (Literatür)", *DİA.*, 16/480.

¹² Ebû Abdîrrahman Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Mevsûatü'l-allâme el-Îmâm Müceddidü'l-asr Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî*, haz. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân (Yemen: Mektebetü İbn Abbâs, 1431/2010), 8/326.

¹³ Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1418/1997), 1/107.

¹⁴ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber, *el-İstîâb fî ma'rifeti'-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil: 1412/1992), 1/54.

¹⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned* (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 3/133, 280, 4/353; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsned es-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (yy.: Dâru Tavkân-Necât, 1422), "Edeb", 109; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (Dîmeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Cenâiz", 27; Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târik b. İvazillâh b. Muhammed - Ebû'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî (Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995), 6/368 (No. 6638).

nakillerle birlikte peygamberliğin veraset usulü ile intikali çerçevesinde ele alınmış¹⁶ ayrıca ilgili habere hatm-i nübüvvet meselesi ile alakalı kelâm ilmine dair telif edilmiş eserlerde de temas edilmiştir.¹⁷

1. Hatmü’n-Nübüvve Tabiri ve Mahiyeti

Mühür,¹⁸ bir işi tamamlayıp nihayete erdirmek,¹⁹ yüzük ve süs anlamlarına gelen “hatm”²⁰ ve vahyi insanlara ulaştırmak manasında kullanılan “nübüvvet”²¹ sözcüklerinden oluşan bu terkip, Cenâb-ı Hak ile kullar arasındaki elçilik görevinin nihayete erdiğini²² dolayısıyla Hz. Peygamber’in bi’seti neticesinde peygamberlik silsilesinin tamamlandığı inancını ifade eder.²³

Kur’an-ı Kerim, İslâm inanç esaslarından birini teşkil eden hatmü’n-nübüvve tabirini açıkça kullanmamış²⁴ ancak Resûl-i Ekrem öncesi resûl ve nebîlerden bahsedip sonrasında herhangi bir peygamberden söz etmeyerek²⁵ konuya dair itikadı ortaya koymuştur. Nitekim nübüvvetin bir noktada nihayete ermesi, ilahî kanunlarla da uyumludur. Zira her şeyin bir sonunun olması, nübüvvetin de bir sonu olmasını gerekli kılmıştır.²⁶ Ayrıca Allah Teâlâ, kendisine vahiy geldiği iddiasında bulunan kimseyi “zalim” olarak nitelemiş,²⁷ yine “Muhammed sizin adamlarımızdan hiçbirisinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın elçisi ve nebîlerin sonuncusudur...”²⁸ hükmü ile Câhiliye Dönemi’nde kabul görmüş evlatlığın öz çocuk olarak telakki edilmesi geleneğini²⁹ ve genellikle Yahudilerde görülen nübüvvetin babadan oğula intikal beklentisini kaldırmış³⁰ ve Resûl-i Ekrem’in “hâtemü’n-nebiyyîn” vasfını açık bir şekilde vurgulamıştır. Resûlullah (s.a.v.) da, İsrâiloğulları’nın peygamberler tarafından idare edildiğini birinin vefat etmesinden sonra yerine bir başka nebînin geçtiğini beyan eden

¹⁶ Korkut Dindi, İbrânî Peygamberlik Geleneğinde Görülen Veraset Usulünün Hz. Peygamber’in Nübüvvetine Yansımaları, *Turcology Research*, (2002), 132-133.

¹⁷ Orhan Aktepe, *Peygamberliğin Hz. Muhammed (sav) İle Sona Ermesi* (Erzincan: Ermat Ofset, ts.), 95-96; Gülverdi, *İslam Düşüncesinde Hatmü’n-Nübüvve Tasavvuru*, 88-99.

¹⁸ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânü’l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 12/163.

¹⁹ Ebü’l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2. Basım, 1419/1998), 431.

²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 12/163.

²¹ Ahmed Muhtâr Ömer, *Mu`cemü’l-lügati’l-arabiyyeti’l-muâsara* (Kâhire: Âlimü’l-Kütüb, 1429/2008), 3/2153.

²² Yurdagür, “Hatm-i Nübüvvet”, *DİA.*, 16-477.

²³ Musa Bilgiz, Kur’an’da Nübüvvet (Peygamberlik), *Diyanet İlmî Dergi*, 49/1. 45.

²⁴ Yurdagür, “Hatm-i Nübüvvet”, *DİA.*, 16/478.

²⁵ Gülverdi, *İslam Düşüncesinde Hatmü’n-Nübüvve Tasavvuru*, 14.

²⁶ Halide Rûmeysa Küçüköner, *Mirza Gulam Ahmed ve Ahmedî Algıdaki Farklılaşması* (Ankara: Araştırma Yayıncılık, 2022), 276.

²⁷ el-En`âm, 6/93.

²⁸ el-Ahzâb, 33/40.

²⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (yy.: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 25/171.

³⁰ Yurdagür, “Hatm-i Nübüvvet”, *DİA.*, 16/478.

açıklamasıyla sözü edilen tarihi gerçekliğe işaret etmiştir.³¹ Ayrıca dinin tamamlandığından bahseden âyette³² “hatemiyet” ile “dinin kemale ermesi” arasında bir bağlantı kurulmuş³³ ve son nebînin vazifesini tamamlamasıyla ilâhî vahyin de nihayete erdiği beyan edilmiştir.³⁴

Allah Resûlü (s.a.v.), insanlığa gönderilen yüz yirmi dört bin peygamberden ilkinin Âdem (a.s.) olduğunu,³⁵ zatının levh-i mahfûzda peygamberlerin sonuncusu şeklinde kaydedildiğini zikretmiş³⁶ bu bağlamda her nebînin bir öncekinin inşa ettiği binayı tamamlamak üzere peşi sıra gönderildiklerini³⁷ böylece nübüvvet binasının eksik kalan tek tuğlasının tamamlandığını³⁸ dolayısıyla hem risâlet hem de nübüvvetin kendisi ile sona erdiğini³⁹ temsil yoluyla açıklamıştır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Tebük Gazvesi’ne giderken Medine’de vekil tayin ettiği Hz. Ali’nin savaşa katılma istediğini bildirmesi üzerine, “Yanımdaki yerinin Hârûn’un Mûsâ’ya konumu⁴⁰ gibi olmasını istemez misin? Fakat sen nebî değilsin⁴¹ ve benden sonra nebî yoktur.”⁴² buyurarak bu yönde ortaya çıkabilecek tüm düşünce ve oluşumları geçersiz kılmayı hedeflemiştir.⁴³

Resûl-i Ekrem, hâtemü’n-nebiyyîn vasfını açıkça zikretmesine ve bu husustaki vurgularına rağmen⁴⁴ kıyamet öncesinde nebîlik ve resullük iddiasında bulunan yalancılardan ortaya çıkacağını da beyan etmiş⁴⁵ bu hususta dikkatli olunmasını salık vermiştir. Nitekim hicrî 10 yılında Yemen’de risâlet söylemini dile getiren Esved el-Ansî’yi (öl. 11/632) İslâm’a

³¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 50; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), “İmâre”, 44.

³² el-Mâide, 5/3.

³³ Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Mehâsinü’t-te’vîl* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003), 4/30; Seyyid Sâbık, *el-Akâidü’l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1406/1985), 200.

³⁴ Fadil Aygan, *Peygamberlik Zincirinin Son Halkası Olarak Hz. Muhammed’in Nübüvvetinin Mâhiyeti, Hz. Peygamber’in Nübüvvetin Süresi ve Kapsamı, 17-19 Ekim 2014 Gaziantep*, (2015), 72.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/265.

³⁶ Müslim, “Mesâcid”, 5; Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1397/1977), “Siyer”, 5.

³⁷ Sâbık, *el-Akâidü’l-İslâmiyye*, 199.

³⁸ Buhârî, “Menâkıb”, 18; Müslim, “Fezâil”, 21-23.

³⁹ Muhammed b. Saîd eş-Şâmî el-Maslûb konuyla alakalı, “Ben, nebîlerin sonuncusuyum.” rivayetine İslâm’ın inanç esaslarından birini teşkil eden hatmü’n-nübüvve meselesini zedeleme amacı güderek, “Allah’ın dilemesi hariç benden sonra nebî yoktur.” ifadesini ekleyerek hadis uydurmuştur. Celâlüddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *el-Leâliü’l-mesnûa fi’l-ehâdisi’l-mevzûa* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1417/1996), 1/243.

⁴⁰ Hârûn’un (a.s.), Hz. Mûsâ’ya vekâleti onun Tûr Dağı’na çıktığı bir esnada belli bir süre ile gerçekleşmiştir. Muhammed b. İzzüddîn Abdüllatîf b. Abdilazîz İbn Melek, *Şerhu mesâbihi’s-sünne li’l-İmâm el-Begavî*, thk. Nureddîn İtr vd. (yy.: İdâretü’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1433/2012), 6/436.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/330

⁴² Buhârî, “Megâzî”, 78; Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 32.

⁴³ Herevî, *el-Kevkebü’l-vehhâc*, 23/441, 445.

⁴⁴ Müslim, “Fiten”, 19; Tirmizî, “Fiten”, 32, 43.

⁴⁵ Buhârî, “Menâkıb”, 25, “Fiten”, 24; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş`as b. İshâk es-Sicistânî, *Kitâbü’s-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1425/2004), “Melâhim”, 16, “Fiten”, 1.

davet etmek üzere Cerîr b. Abdillâh’ı (öl. 51/671) görevlendirmiş,⁴⁶ Müseylimetülkezzâb’ın⁴⁷ (öl. 12/633) peygamberlik görevine ortaklık yönündeki teklifine elindeki bir dal parçasını göstererek onu bile vermeyeceğini⁴⁸ söyleyip söz konusu teklifi hiç düşünmeden reddetmiş⁴⁹ ve böylece hatm-i nübüvvet inancını örseleyecek hiçbir teşebbüse müsaade etmemiştir.

Resûl-i Ekrem’in peygamberler silsilesinin sonuncusu olduğu hususu sahâbe arasında tartışmasız kabul edilen hususlardan birini teşkil etmiştir.⁵⁰ Rivayete göre Hz. Ömer (öl. 23/644), Hz. Peygamber’in vefatı ile vahyin kesildiğini ve bundan böyle insanlar arasında karar verirken onların eylemlerine göre hareket edeceklerini belirtmiş,⁵¹ Resûl-i Ekrem’in vefatı sonrası ağlayan Ümmü Eymen (öl. 24/645 [?]) bunun sebebinin vahyin kesilmesi olarak açıklamış⁵² ve İbn Ömer (öl. 73/693) kendisine vahiy nazil olduğu iddiasında bulunan Muhtâr es-Sekâfî’yi (öl. 67/687) “yalancı deccâl” diye tanımlamış⁵³ hatta sahâbe nübüvvet iddiasında bulunanları mürted kabul ederek onlarla savaşmıştır.⁵⁴ Dolayısıyla tüm bu anlatılanlar hatm-i nübüvvet konusunda ashâb arasında örtülü bir icmanın varlığını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.⁵⁵

2. ‘İbrâhim Yaşasaydı Sıddîk Bir Nebî Olurdu’ Rivayetinin Sened Tahlili

İnceleme konusu yaptığımız rivayet, İbn Abbâs (öl. 68/687-88) vasıtasıyla merfû; İbn Ebî Evfâ (öl. 86/705) ve Enes b. Mâlik (öl. 93/711-712) aracılığıyla da mevkuf şekilde kaynaklarda yer almıştır.

2.1. Merfû Nitelikli Rivayet

İlgili haber, İbn Mâce’nin (öl. 273/887) *es-Sünen*’inde İbn Abbâs aracılığıyla merfû şekilde nakledilmiştir.

2.1.1. İbn Mâce Rivayeti

Abdülkuddûs b. Muhammed > Dâvûd b. Şebîb el-Bâhilî > İbrâhim b. Osmân > Hakem b. Uteybe > Miksem > İbn Abbâs: “Allah Resûlü’nün (s.a.v.) oğlu İbrâhim vefat ettiğinde Hz.

⁴⁶ Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu’l-büldân* (Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1998), 109.

⁴⁷ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (yy.: Dâru’l-Fikr, ts.), 16/151.

⁴⁸ Buhârî, “Menâkıb”, 25, “Megâzî”, 70, “Tevhîd”, 29; Müslim, “Rüyâ”, 21.

⁴⁹ Ebû’l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz b. İmrân el-Yahsubî, *İkmâlü’l-mu`lim bi fevâidi Müslim*, thk. Yahyâ İsmâîl (Mısır: Dâru’l-Vefâ, 1419/1998), 7/233.

⁵⁰ Hamdân, *Akâdetü hatmi’n-nübüvve*, 18.

⁵¹ Buhârî, “Şehâdât”, 5.

⁵² Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 103.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/117.

⁵⁴ Fevzân, *el-İrşâd ilâ sahîhi’l-i`tikâd*, 213.

⁵⁵ Yeşilyurt, Nübüvvetin Gerekliliği, Kapsamı ve Süresi, 247.

Peygamber cenaze namazını kıldırıldı ve akabinde, ‘Onun cennette bir sütanesi vardır. Yaşasaydı siddîk bir nebî olur, Kıbtî dayıları azat edilir ve hiçbir Kıbtî köle yapılmazdı.’ buyurdu.”⁵⁶

2.1.1.1. Ebû Bekir el-Basrî Abdülkuddûs b. Muhammed b. Abdilkebir b. Şuayb (öl. 206/821 [?])

Abdülkuddûs hakkında “sadûk” ve “sika” tabirleri kullanılmış,⁵⁷ ayrıca o, ta`dil lafızlarından “lâ be’se bih” ifadesi ile nitelenmiştir.⁵⁸

2.1.1.2. Ebû Süleymân el-Basrî Dâvûd b. Şebîb el-Bâhilî (öl. 222/836)

Dâvûd b. Şebîb’in “sadûk” vasfını taşıdığı belirtilmiş, İbn Hibbân (öl. 354/965) *es-Sikât* adlı eserinde ona yer vermiştir.⁵⁹

2.1.1.3. Ebû Şeybe el-Kûfî İbrâhim b. Osmân (öl. 169/785)

Vâsıt kadılığı da yapan Ebû Şeybe’yi münekkitlerden birçoğu “zaifü’l-hadîs” şeklinde vasıflandırmışlardır.⁶⁰ Bu bağlamda Buhârî (öl. 256/870) muhaddislerin onun hakkında olumlu veya olumsuz görüş beyanında bulunmadıklarını belirtse de⁶¹ Şu`be (öl. 160/776), ondan rivayette bulunulmamasını tembihlemiş,<sup>62</sup> Abdullah b. Mübârek (öl. 181/797) hakkında “İrmi bih (at onu)”<sup>63</sup> sigasını kullanarak rivayet ettiği hadisnin hiçbir surette alınmayacağını söylemiştir.<sup>64</sup> Bu bağlamda Ebû Zür`a (öl. 264/878), İbrâhim’in nakillerinin terk edildiğini ifade etmiş,⁶⁵ Nesâî (öl. 303/915) “metrûkü’l-hadîs”,⁶⁶ Tirmizî (öl. 279/892) “münkerü’l-hadîs”, Cûzcânî (öl. 259/873) de “sâkıt”⁶⁷ şeklindeki cerh lafızlarını kullanmışlar ve Sâlih Cezere (öl. 293/906) de haberlerinin yazılmayacağını ve onun Hakem b. Uteybe’den

⁵⁶ İbn Mâce, “Cenâiz”, 27.

⁵⁷ Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl fi esmâ’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma`rûf (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1408/1988), 18/242.

⁵⁸ Ebü’l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-tehzîb* (Haydarâbâd: Matbaatü Meclis-i Dâirati’l-Meârif en-Nazzâmiye, 1326), 6/370.

⁵⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 8/400.

⁶⁰ Mizzî, *Tehzîb*, 2/147-148.

⁶¹ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Kitâbü’l-Duafâ’i’s-sağîr*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid (Beirut: Dâru’l-Ma`rife, 1406/1986), 17.

⁶² Mizî, *Tehzîb*, 2/149.

⁶³ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman Ali b. Muhammed İbnü’l-Cevzî, *Kitâbü’l-Duafâ ve’l-metrûkîn*, thk. Ebü’l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1406/1986), 1/41.

⁶⁴ Abdullah Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 5. Basım, 2011), 138.

⁶⁵ Ebü Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtim, *Kitâbü’l-Cerh ve’t-ta`dîl* (Beirut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1373/1953), 2/115; Mizzî, *Tehzîb*, 2/148.

⁶⁶ Ebü Abdurrahman b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü’l-Duafâ ve’l-metrûkîn*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût - Bûrân ed-Danâvî (Beirut: Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekâfiyye, 1405/1985).

⁶⁷ Aydınlı, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 271.

(öl. 115/733) münker hadisler naklettiğini açıklamıştır.⁶⁸ Netice itibarıyla anlatılanlardan hareketle İbrâhim b. Osmân’ın zayıf olduğu konusunda ittifak olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹

2.1.1.4. Ebû Abdillâh Hakem b. Uteybe

Adalet ve zabt sahibi güvenilir bir kimse şeklinde tanıtılan⁷⁰ İbn Uteybe için “sebt fi’l-hadîs” ta`dil ifadesi kullanılmıştır.⁷¹ Hakem’in mechûl⁷² ve müdellis olduğu da söylenmiştir.⁷³

2.1.1.5. Ebû’l-Kâsım Mevlâ İbn Abbâs Miksem b. Bücre (öl. 101/719)

Abdurrahman b. Mehdî (öl. 198/813-14), râvi Miksem hakkında “sâlihu’l-hadîs” ve “lâ be’s bih”,⁷⁴ Dârekutnî (öl. 385/995) de “güvenilir” değerlendirmesinde bulunmuşlardır.⁷⁵ Müslim (öl. 261/875) hariç Kütüb-i Sitte musannifleri ondan tahrîcte bulunmuşlardır.⁷⁶

2.1.1.6. Abdullah b. Abbâs

Muksirûn sahâbîler arasında yer alan İbn Abbâs,⁷⁷ Resûl-i Ekrem’in dini iyi bir şekilde kavrama yönündeki⁷⁸ duasını almış ve Kur’an-ı Kerim’i çok iyi bilmesi nedeniyle de “tercümânü’l-Kur’ân” diye adlandırılmıştır.⁷⁹

Bûsırî (öl. 840/1436)⁸⁰ ve İbn Hacer (öl. 852/1449),⁸¹ İbn Mâce tarafından nakledilen söz konusu merfû rivayetin senedinin râvi İbrâhim b. Osmân sebebiyle zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Nâsirüddîn el-Elbânî (öl. 1999) ise mezkûr nakli, “İbrâhim yaşasaydı Kıbtî dayıları azat edilir ve hiçbir Kıbtî köle yapılmazdı” kısmı hariç sahih diye nitelemiştir.⁸²

⁶⁸ Mizî, *Tehzîb*, 2/148, 149.

⁶⁹ Elbânî, *Mevsûatü’l-allâme*, 8/325.

⁷⁰ Mizî, *Tehzîb*, 1/118-119.

⁷¹ Ebû’l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *Ma`rifetü’s-sikât min ricâli ehli’l-ilm ve’l-hadîs ve mine’d-duafâ ve zikru mezâhibihim ve ahabârihim*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (yy.: b.y., ts.), 1/312.

⁷² Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *el-Muğnî fi’d-duafâ*, thk. Nüreddîn İtr (yy.: b.y., ts.), 1/184.

⁷³ Ebû Zür’a Ahmed b. Abdirrahîm el-İrâkî, *Kitâbü’l-Müdellesîn*, thk. Rifat Fevzî Abdülmüttalib - Nâfiz Hüseyin Hammâd (yy.: Dâru’l-Vefâ, 1415/1995), 46.

⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta`dîl*, 8/414.

⁷⁵ Muhammed Mehdî el-Müslimî - Eşref Mansûr Abdurrahman vd. *Mevsûatü ekvâli Ebi’l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli’l-hadîs ve ilelihi* (yy.: Âlimü’l-Kütüb, ts.), 2/661.

⁷⁶ Mizî, *Tehzîb*, 28/463.

⁷⁷ Mizî, *Tehzîb*, 31/336.

⁷⁸ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk el-İsfehânî, *Ma`rifetü’s-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Riyâd: Dâru’l-Vatan, ts.), 3/1699-1700.

⁷⁹ İsmail L. Çakan - Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988) 1/77.

⁸⁰ Ebû’l-Hasen el-Hanefî es-Sindî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce el-Kazvinî* (Beyrut: Dâru’l-Cil, ts.), 1/603.

⁸¹ Cemâl b. Muhammed es-Seyyid, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve cühûdühü fi hizmeti’s-sünneti’n-nebeviyye ve ulûmihâ* (Medîne: b.y., 1424/2004), 2/517.

⁸² Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü’l-ehâdisi’z-zâife ve’l-mevzûa ve eseruhe’s-seyyiü fi’l-ümme* (Riyâd: Mektebetü’l-Mearif, 1412/1992), 1/387.

Dolayısıyla bu haber râvileri arasında yer alan İbrâhim b. Osman ve İbn Uteybe hakkındaki olumsuz değerlendirmeler sebebiyle zayıf olarak nitelendirilebilir.

2.2. Mevkuf Nitelikli Rivayetler

Tetkike tabi tuttuğumuz haber, İbn Ebî Evfâ ve Enes b. Mâlik'in ifadeleri olarak da hadis kaynaklarında yer almıştır.

2.2.1. İbn Ebî Evfâ Rivayeti

İbn Ebî Evfâ'ya izafe edilen hadis, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, İbn Mâce ve Taberânî (öl. 360/971) tarafından eserlerinde tahrîc edilmiştir.

2.2.1.1. Ahmed b. Hanbel Rivayeti

Vekî` > İbn Ebî Hâlid, "Ben İbn Ebî Evfâ'yı, 'Nebî'den (s.a.v.) sonra peygamber olsaydı oğlu İbrâhim ölmezdi.' derken duydum."⁸³ demiştir.

2.2.1.1.1. Vekî` b. Cerrâh (öl. 197/812)

Kûfeli hadis hafızı Vekî` hakkında "sika"<sup>84</sup> "mütkın",<sup>85</sup> "sebt"<sup>86</sup> şeklinde ta`dil lafızları kullanılmıştır.⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, Vekî'i hıfzı ve fikhî müzakerelerindeki konumu itibarıyla övmüş ve onu döneminin "imâmü'l-müslimîn"i diye tanıtmıştır.⁸⁸ Buna karşılık Vekî'in az da olsa tashîf yaptığı da söylenmiştir.⁸⁹

2.2.1.1.2. Ebû Abdillah İsmâil b. Ebî Hâlid el-Becelî (öl. 146/764)

Aralarında İbn Ebî Evfâ'nın da bulunduğu beş ayrı sahâbîden hadis dinleyen Kûfeli tâbî İsmâil b. Hâlid,⁹⁰ "sika",⁹¹ "sebt" ve "sâlih"⁹² şeklindeki ta`dil sigalarıyla anılmıştır.

2.2.1.1.3. Abdullah b. Ebî Evfâ el-Esemî (öl. 86/705)

Ebû Muâviye künyesi ile bilinen İbn Ebî Evfâ, altı gazveye iştirak etmiş ayrıca Bey`atürriydân'da da bulunmuştur. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Kûfe'ye yerleşmiş ve orada vefat etmiştir.⁹³

⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/353.

⁸⁴ İclî, *Ma`rifetü's-sikât*, 2/341.

⁸⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü's-Sikât* (Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifü'l-Osmâniyye, 1393/1973), 7/562.

⁸⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta`dîl*, 9/37-38.

⁸⁷ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 7/562.

⁸⁸ Mizzî, *Tehzîb*, 30/473.

⁸⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 30/471.

⁹⁰ İclî, *es-Sikât*, 1/64.

⁹¹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta`dîl*, 2/175.

⁹² İclî, *es-Sikât*, 1/64.

⁹³ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 3/870.

Ahmed b. Hanbel’in tahrîc etmiş olduğu İbn Ebî Evfâ’ya ait mezkûr rivayet, mevkuf olmasına rağmen söz konusu sahâbînin ilgili ifadeyi kendi rey ile söyleyemeyeceği belirtilerek hükmen merfû kabul edilmiştir.⁹⁴ Şuayb el-Arnaûd (öl. 2016) ilgili haberin senedinin Şeyhain’in şartına göre sahîh olduğunu belirtmiştir.⁹⁵

2.2.1.2. Buhârî Rivayeti

İbn Nümeyr > Muhammed b. Bişr > İsmâîl şöyle demiştir: “İbn Ebî Evfâ’ya, ‘Allah Resûlü’nün (s.a.v.) oğlu İbrâhim’i gördün mü?’ diye sordum. O (r.a.), ‘küçük yaşta iken öldü. Muhammed’den (s.a.v.) sonra bir nebînin olacağına hükmedilmiş olsaydı oğlu yaşardı. Ancak Resûlullah’tan (s.a.v.) sonra bir nebî yoktur.’ cevabını verdi.”⁹⁶

2.2.1.2.1. Ebû Abdurrahman Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr (öl. 234/849)

Kûfeli muhaddislerden İbn Nümeyr, “hâfız”⁹⁷, “sika”⁹⁸ ve “sika me’mûn”⁹⁹ ayrıca “Irak’ın incisi” diye de tanıtılmış ve Ebû Hâtim (öl. 277/890) rivayet ettiği hadislerin delil olarak kullanılacağını belirtmiştir.¹⁰⁰

2.2.1.2.2. Ebû Abdillâh Muhammed b. Bişr b. Fûrâfisa (öl. 203/818)

İbn Bişr, çokça hadis rivayet eden Kûfeli râviler arasında sayılmış “sika”,¹⁰¹ “sebt” ve “hâfız” olarak tanıtılmıştır.¹⁰² Yahya b. Maîn, İbn Bişr hakkında “lem yekün bihî be’s” lafzını kullanmıştır.¹⁰³

Mezkûr senedde yer alan İbn Ebî Hâlid ve sahâbî İbn Ebî Evfâ ile ilgili bilgiler daha önce zikredilmiştir.

Buhârî tarafından nakledilen mezkûr rivayete sahih hükmü verilmiş ve rey ile bilinmesi mümkün olmayan söz konusu hadisin ancak Hz. Peygamber’den duyularak elde edilebileceği belirtilerek hükmen merfû niteliği taşıdığı ifade edilmiştir.¹⁰⁴

⁹⁴ Ahmed Abdurrahman el-Bennâ es-Sââtî, *el-Fethu’r-rabbânî li tertîbi Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî maa şerhihi Bulûği’l-merâm min esrâri’l-fethi’r-rabbânî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 22/101.

⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/353.

⁹⁶ Buhârî, “Edeb”, 109.

⁹⁷ Ebü’l-Velîd Süleymân b. Sa’d İbn Eyyûb el-Bâcî, *et-Ta’dîl ve’t-tecrîh limen harrece anhü’l-Buhârî fi’l-Câmii’s-sahîh*, thk. Ahmed Libzâr (yy.: b.y., ts.), 2/714.

⁹⁸ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, 2/243.

⁹⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 25/569.

¹⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, 7/307.

¹⁰¹ İclî, *es-Sikât*, 1/401.

¹⁰² Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1402/1982), 9/265.

¹⁰³ Bâcî, *et-Ta’dîl ve’t-tecrîh*, 2/620.

¹⁰⁴ Sindî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, 1/603.

2.2.1.3. İbn Mâce Rivayeti

Muhammed b. Abdillâh b. Nümeyr > Muhammed b. Bişr > İsmâîl b. Ebî Hâlid, “Ben, İbn Ebî Evfâ’ya, ‘Allah Resûlü’nün (s.a.v.) oğlu İbrâhim’i gördün mü?’ diye sordum. O (r.a.), ‘küçük yaşta öldü. Şayet Muhammed’den (s.a.v.) sonra nebî olmasına hükmolunsaydı oğlu yaşardı. Fakat ondan sonra nebî yoktur.’ cevabını verdi.¹⁰⁵

İbn Mâce, söz konusu rivayeti Buhârî’nin tahrîc ettiği aynı sened ve metin ile nakletmiştir. Dolayısıyla isnadda yer alan râviler hakkında daha önce bilgi verilmişti. Mezkûr hadis hakkında el-Elbânî sahîh hükmünü vermiştir.¹⁰⁶

2.2.1.4. Taberânî Rivayeti

Muhammed b. Ca`fer b. Süfyân er-Rakkî > Ubeyd b. Cennâd > İbrâhim b. Humeyd er-Ruvâsî > İsmâîl b. Ebî Hâlid > İbn Ebî Evfâ tarikiyle şöyle demiştir: “İbn Ebî Evfâ’ya, ‘Resûlullah’ın (s.a.v.) oğlu İbrâhim’i gördün mü?’ denildi. O (r.a.), ‘evet, o, küçük yaşta öldü. Resûlullah’a (s.a.v.) çok benziyordu. Şayet Hz. Peygamber’den sonra nebî olacağına hükmedilmiş olsaydı oğlu İbrâhim yaşardı.’ diye cevap verdi.”¹⁰⁷

2.2.1.4.1. Muhammed b. Ca`fer b. Süfyân er-Rakkî (öl. 297/909)

İbn Ca`fer, hakkında olumlu veya olumsuz herhangi tenkit ifadesi bulunmadığından durumu bilinmeyen râviler hakkında söylenen mechûlü’l-hâl¹⁰⁸ diye nitelenmiştir.¹⁰⁹

2.2.1.4.2. Ubeyd b. Cennâd (öl. 231/845)

İbn Hibbân, râvi Ubeyd’i *es-Sikât* isimli eserinde zikretmiş,¹¹⁰ Ebû Hâtim onun hakkında “sadûk” ifadesini kullanmasına rağmen¹¹¹ Ubeyd’den hadis yazmadığını ifade etmiştir.¹¹²

2.2.1.4.3. İbrâhim b. Humeyd er-Ruvâsî (öl. 178/794)

Kûfeli râvilerden İbrâhim b. Humeyd, “sika” olarak nitelenmiştir.¹¹³

Mezkûr senedde yer alan İsmâîl b. Ebî Hâlid ve İbn Ebî Evfâ ile ilgili bilgilere daha önce yer verilmiştir.

¹⁰⁵ İbn Mâce, “Cenâiz”, 27.

¹⁰⁶ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Sahîhu süneni İbn Mâce* (Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1417/1997), 2/21.

¹⁰⁷ Taberânî, *el-Mu`cemü’l-evsat*, 6/368 (No. 6638).

¹⁰⁸ Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 173.

¹⁰⁹ Ebü’t-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali el-Mansûrî, *İrşâdü’l-kâsî ve’l-dânî ilâ terâcimi şuyûhi’t-Taberânî* (Riyâd: Daru’l-Keyân, 1427/2006), 522.

¹¹⁰ İbn Hibbân, *es-Sikât*, 8/432.

¹¹¹ Ekrem b. Muhammes Ziyâre el-Fâlûcî el-Eserî, *el-Mu`cemü’s-sağîr li ruvâti’l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî* (yy.: Dâru’l-Eseriyye, ts.), 1/359.

¹¹² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta`dîl*, 5/404.

¹¹³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta`dîl*, 2/93-94.

Taberânî tarafından nakledilen ilgili rivayetin râvisi Muhammed b. Ca`fer, meçhûlü’l-hâl şeklinde tanıtılmıştır. Muhaddislerin çoğunluğuna göre hakkında mezkûr tabir kullanılan râvinin rivayeti makbul addedilmemiştir.¹¹⁴ Buradan hareketle bahse konu habere zayıf hükmü vermek mümkündür.

2.2.2. Enes b. Mâlik Rivayeti

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* isimli eserinde konuyla alakalı Enes b. Mâlik’ten iki ayrı rivayete yer vermiştir.

2.2.2.1. Ahmed b. Hanbel Rivayeti (I)

Abdurrahman b. Mehdî > Süfyân > Süddî’den nakille şöyle demiştir: “Enes b. Mâlik’i, ‘Nebî’nin (s.a.v.) oğlu İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu.’ derken dinledim.”¹¹⁵

2.2.2.1.1. Abdurrahman b. Mehdî (öl. 198/813-14)

İbn Mehdî, “imam”,¹¹⁶ “hafız”¹¹⁷ ve “sika”¹¹⁸ ta`dil lafızları ile nitelenmiş, İmam Şâfiî (öl. 204/820) hadis ilminde onun bir benzerini görmediğini ifade etmiştir.¹¹⁹

2.2.2.1.2. Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778)

Süfyân Kûfeli olup “sika”, “sebt fi’l-hadîs”¹²⁰ ve “emîrû’l-mü’ninîn fi’l-hadis” şeklinde tanıtılmıştır.¹²¹

2.2.2.1.3. İsmâil b. Abdurrahman es-Süddî el-Kebîr (öl. 127/745)

Süddî “sika”,¹²² “sâlihü’l-hadîs”¹²³ ve “lâ be’sa bih” ifadeleriyle tanıtılmıştır. Ayrıca onun hakkında naklettiği hadisi diğer güvenilir râvilere yakın kabul edilen kimseler için zikredilen “mukâribü’l-hadîs”¹²⁴ değerlendirmesi de yapılmıştır. Bu bağlamda Yahya b. Maîn, Süddî ile ilgili zayıf değerlendirmesinde bulunduğu İbn Mehdî, Yahya’ya sitem etmiştir. Tüm bu anlatılanlara rağmen Ebû Zür`a, ilgili râviye yönelik “leyyin” ifadesini kullanmış,¹²⁵ Cûzcânî de onu “yalancı” diye nitelemiştir.¹²⁶ Süddî’den Buhârî dışındaki Kütüb-i Sitte imamı nakilde bulunmuşlardır.¹²⁷

¹¹⁴ Emin Âşıkutlu, “Meçhul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/287.

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/133.

¹¹⁶ Bâcî, *et-Ta`dil ve’t-tecrîh*, 2/865.

¹¹⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 17/436.

¹¹⁸ İbn Ebî Hatim, *el-Cerh ve’t-ta`dil*, 5/290.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 7/589.

¹²⁰ Iclî, *es-Sikât*, 1/190.

¹²¹ Mizzî, *Tehzîb*, 11/164.

¹²² İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta`dil*, 2/184.

¹²³ Mizzî, *Tehzîb*, 3/137.

¹²⁴ Aydınli, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, 207.

¹²⁵ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta`dil*, 2/184-185.

2.2.2.1.4. Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12)

Ebû Hamza künyesi ile bilinen¹²⁸ Enes b. Mâlik (r.a.) muksirûndan kabul edilmiş ve Basra'da vefat eden son sahâbî olduğu söylenmiştir.¹²⁹

Söz konusu rivayetin Süddî hariç diğer râvileri sikadır. Süddî ise "hasenü'l-hadîs"¹³⁰ olup buradan hareketle Şuayb el-Arnaûd, ilgili haberin senedinin hasen olduğuna kanaat getirmiştir.¹³¹

2.2.2.2. Ahmed b. Hanbel Rivayeti (II)

Affân > Ebû Avâne > İsmâil es-Süddî, "Ben, Enes b. Mâlik'e, 'Allah Resûlü (s.a.v.), oğlu İbrâhim'in cenaze namazını kıldırdı mı?' dedim. O (r.a.) da 'bilmiyorum, Allah, İbrâhim'e rahmet eylesin. Şayet yaşasaydı siddîk bir nebî olurdu.' cevabını verdi..."¹³²

2.2.2.2.1. Affân b. Müslim b. Abdillâh es-Saffâr (öl. 220/835)

Muhaddisü'l-İrak lakabıyla tanınan Affân¹³³ mihne hadisesinde ilk sorguya çekilen kimse olmuştur.¹³⁴ Onun hakkında "sika", "metîn"¹³⁵, "imâm", "sebt",¹³⁶ "sadûk" tabirleri kullanılmış ve hadislerin doğru telaffuzu için kelimeleri harekeleyen ve noktlayan ashâb-ı şekil'den sayılmıştır.¹³⁷

2.2.2.2.2. Ebû Avâne Veddâh b. Abdillâh el-Yeşkurî el-Vâsitî (öl. 176/792)

Basra muhaddisi Ebû Avâne "imâm", "hâfız" ve "sebt" diye nitelenmiş¹³⁸ ancak ezberinden yaptığı nakillerde hata yaptığı belirtilmiştir.¹³⁹

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'de Enes b. Mâlik'ten (r.a.) naklettiği ilk hadisin senedinde bulunan İsmâil es-Süddî ve sahâbî Enes b. Mâlik (r.a.) hakkında daha önce bilgi verilmişti.

¹²⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-i-tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/237.

¹²⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 3/138.

¹²⁸ Zehebî, *Siyer*, 3/398.

¹²⁹ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma`rifeti's-sahâbe* (yy., b.y., ts.), 1/152.

¹³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma`rifeti men lehü rivâyetiün fi'l-kütübi's-sitte* (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, ts.), 1/247.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/133.

¹³² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/280.

¹³³ Zehebî, *Siyer*, 10/242.

¹³⁴ Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaûd – Mustafa Türkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000), 20/57.

¹³⁵ Mizzî, *Tehzîb*, 20/172.

¹³⁶ Zehebî, *Siyer*, 10/243.

¹³⁷ Mizzî, *Tehzîb*, 20/168-169.

¹³⁸ Zehebî, *Siyer*, 8/217.

¹³⁹ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, 27/260.

Şuayb el-Arnaûd söz konusu rivayetin senedinin Süddî sebebiyle hasen olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁰

Araştırma konusunu teşkil eden “İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu” rivayeti, ilki Abdullah b. Abbâs aracılığıyla merfû; diğeri de İbn Ebî Evfâ ve Enes b. Mâlik’e ait mevkuf olmak üzere iki ayrı şekilde nakledilmiştir. İlgili haberin senedine yönelik yapılan tetkikler neticesinde merfû haberin senedinin zayıf olduğu tespit edilmiş; kaynağı itibarıyla mevkuf ancak manası yönüyle hükmen merfû özelliği taşıyan İbn Ebî Evfâ hadisinin ise Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve İbn Mâce versiyonun sahîh; Taberânî tarafından tahrîc edilenin de zayıf olduğu sonucuna varılmıştır. Yine Enes b. Mâlik’e ait naklin Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde var olan her iki tarikin de hükmen merfû olduğu¹⁴¹ ve hasen niteliği taşıdığı söylenebilir.

3. ‘İbrâhim Yaşasaydı Sıddîk Bir Nebî Olurdu’ Rivayetinin Metin Tahlili

Daha önce de belirttiğimiz üzere Hz. Peygamber’den sonra bir başkasının nübüvvetine delalet edecek herhangi bir nas varid olmamış, bu sebeple hatmü’n-nübüvve inancı ilk dönemlerden itibaren zarûrât-ı dîniyye arasında yerini almıştır.¹⁴² Buna rağmen daha Resûl-i Ekrem hayatta iken peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkanlar olmuştur.¹⁴³

Rivayete göre hicri 10 yılı Rebülevvel ayında¹⁴⁴ İbrâhim’in vefat ettiği Salı günü¹⁴⁵ güneş tutulmuş ve Cahiliye Dönemi’nden kalma bir inancın etkisiyle¹⁴⁶ insanlar arasında sözü edilen hadisenin bu sebeple gerçekleştiğine dair söylentiler yayılmıştı. Yaşanan bu olayın akabinde Allah Resûlü (s.a.v.), “Göz yaşarır, yaş boşalır, kalp sızlar ve hüzünlenir. Ey İbrâhim! Biz senin ölümünle gerçekten çok üzgünüz.”¹⁴⁷ şeklinde duyduğu acıyı dile getiren

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/280.

¹⁴¹ Sââtî, *el-Fethu’r-rabbânî*, 22/101.

¹⁴² Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru’t-tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: Dâru’t-Tûnûsiyye, 1984), 22/45; Metin Yurdagür, *İslâm Düşünce Tarihinde Hatm-i Nübüvvet Meselesi*, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, (1997), 13-14-15/307.

¹⁴³ Küçüköner, *Mirza Gulam Ahmed ve Ahmedî Algıdaki Farklılaşması*, 275-276.

¹⁴⁴ İbrâhim’in Ramazan veya Zilhicce aylarından birinde vefat ettiği de ifade edilmiştir. Ancak mezkûr hadisenin Zilhicce ayında olduğuna dair bilgi doğru değildir. Zira Hz. Peygamber o sırada hac ibadeti için Mekke’de bulunmaktaydı. Hâlbuki rivayetlere göre Hz. Peygamber İbrâhim’in vefatına şahit olmuştur. Ayrıca Medine’den gözlenebilen iki güneş tutulmasından ilgili yıl içinde gerçekleşenin 29 Şevval 10 olduğu buradan hareketle İbrâhim’in bu tarihte ölmüş olabileceği de söylenmiştir. Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: Kuramer, 2018), 458.

¹⁴⁵ Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu`cemü’l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.), 24/306 (No. 775).

¹⁴⁶ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Sahîhi’l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî* (yy.: el-Mektebetü’s-Selefiyye, ts.), 2/528.

¹⁴⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 43; Müslim, “Fezâil”, 62, 63.

bir konuşma yapmış ve hemen akabinde, “(İbrâhim) yaşasaydı sıddîk bir nebî olur, Kıbtî dayıları azat edilir ve hiçbir Kıbtî de köle yapılmazdı.”¹⁴⁸ beyanında bulunmuştu. Ancak ilgili rivayette yer alan “İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu”, ifadesi müşkil addedilmiş,¹⁴⁹ buradan hareketle de farklı değerlendirme ve yaklaşımlara konu olmuştur.

Mezkûr rivayetten yola çıkılarak İbrâhim’in yaşaması ile hatm-i nübüvvet arasında ilişki kurulmuş¹⁵⁰ ve İbrâhim’in vefat sebebi, Hz. Peygamber’den sonra bir nebînin olmaması ile açıklanmıştır.¹⁵¹ Fakat Resûlullah’tan (s.a.v.) sonra peygamber gelmeyeceği için İbrâhim’in öldüğünü savunmak teolojik bir probleme zemin teşkil edeceği için müşkil görülmüş hatta bu çerçevede “Allah ezeli ilmiyle Hz. Muhammed’den sonra peygamber gelmeyeceğini bildiği halde neden İbrâhim dünyaya gönderilmiştir?” şeklinde bir sorunu çözenin güçlüğü belirtilmiş dolayısıyla İbrâhim’in ölümünü mezkûr inançla irtibatlandırmak doğru kabul edilmemiştir.¹⁵²

Nevevî (öl. 676/1277), “İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu...” şeklinde nakledilen haberin bâtil/mevzu olduğuna işaret etmiş, mezkûr ifadeyi gayb ile ilgili konularda cüretkârca konuşma ve aşırı bir tavır şeklinde değerlendirmiştir.¹⁵³ Yine İbn Abdilber (öl. 463/1071), “Bu nedir, bilmiyorum! Nûh’un (a.s.) çocuğu da vardı fakat peygamber değildi. Şayet her bir peygamberin çocuğu nebî olsaydı o zaman herkes için bu durum söz konusu olurdu. Çünkü hepsi Nûh’un soyundan gelmiştir. Hâlbuki Âdem’in sadece Şîs adındaki bir oğlu peygamber olmuştur.”¹⁵⁴ şeklindeki açıklamasıyla ilgili naklin kabulünü uygun görmemiştir. Buna karşılık İbn Hacer, Nevevî’nin meseleye ilişkin izahına tepki göstererek onun mezkûr hadisin tevilini tespit edememesi sebebiyle aşırıya kaçtığını belirtmiş ve sözü edilen rivayette yer alan “yaşasaydı” şart cümlesinin olayın gerçekleşmesini gerektirmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁵⁵ Zira mezkûr beyanda bulunan “lev”, hem şart hem de cevabın olanaksızlığını

¹⁴⁸ İbn Mâce, “Cenâiz”, 27.

¹⁴⁹ Hz. Peygamber’e atfedilen bu sözün ne Kur’an ne de Hz. Muhammed’in peygamberliği ile örtüştüğü bu itibarla söz konusu kaydın sonradan çarpıtılmış bir şekilde kaynaklara yansıtılmış olabileceği yönünde değerlendirmeler de yapılmıştır. bk. İsrâfil Balcı, Erken Dönem Arap Kültüründe Peygamberlik Tasavvuru, *Ekev Akademi Dergisi*, (2006), 29/126

¹⁵⁰ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Saîd Şemsüddîn el-Kirmânî, *el-Kevâkibü’l-derârî fi şerhi Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 2. Basım, 1981/1401), 22/48-49.

¹⁵¹ Sindî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, 1/459.

¹⁵² Gülverdi, *İslam Düşüncesinde Hatmü’n-nübüvve Tasavvuru*, 89.

¹⁵³ Ebû Zekeriyâ Muhiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü’l-esmâ ve’l-lügât* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 1/103.

¹⁵⁴ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 1/60.

¹⁵⁵ Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi’s-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1995), 1/320-321.

ifade etmek üzere kullanılan bir edat olup¹⁵⁶ söz konusu açıklama varsayım yoluyla böyle bir hadisenin imkânsızlığını anlatmak üzere serdedilmiştir.¹⁵⁷

Bahse konu hadiste geçen ifadenin, İbrâhim'in faziletini beyan sadedinde sarf edilmiş olabileceği belirtilmiştir¹⁵⁸ ve dolayısıyla ilgili beyanın, "Hz. Peygamber'den sonra bir nebînin gelmesi takdir edilmiş olsaydı bu vazifeye en layık İbrâhim olacaktı" diye anlaşılabilirdiği söylenmiştir.¹⁵⁹ Nitekim "Benden sonra peygamber olsaydı o, Ömer olurdu."¹⁶⁰ şeklindeki haberin de Hz. Ömer'in faziletine işaret etmek üzere zikredildiği ifade edilmiştir.¹⁶¹ Nitekim Ömer (r.a.), Allah Resûlü'nün (s.a.v.) vefatından sonra yaşamaya devam etmesine rağmen onun peygamber olduğunu hiçbir kimse ne söylemiş ne de iddia etmiştir.¹⁶²

Allah Resûlü (s.a.v.), ilgili beyanı gerek hayatının sonlarına doğru ortaya çıkan gerekse sonradan peygamberlik iddiasında bulunacaklara bir cevap mahiyetinde söylemiş olabilir. Nitekim o (s.a.v.) Veda Haccı dönüşü hastalandığında bu haber dört bir tarafa yayılmış hatta sözü edilen hadise bazı kabile liderlerinin politik arzularını ortaya çıkarmış ve onlar başarıya ulaşabilmenin tek yolunun nübüvvetin nüfuzundan yararlanmaktan geçtiğini düşünerek kendilerinin peygamber olduğunu iddia etmeye kalkışmışlardı.¹⁶³ İşte Resûl-i Ekrem, yaşanan olayları da dikkate alarak oğlu İbrâhim'in cenaze namazını kıldırdıktan sonra nübüvvetin kendisi ile nihayete erdiğini belirtmek üzere açıklama yapma gereği hissetmiş ve "İbrâhim yaşasaydı siddîk bir nebî olurdu. Fakat benden sonra peygamber gelmeyecektir." şeklinde bir beyanda bulunmuştur. Böylece o (s.a.v.) söz konusu ifadesi ile Yahudilerde¹⁶⁴ görüldüğünün aksine nübüvvetin babadan oğula intikal etmeyeceğine

¹⁵⁶ Muhammed el-Antâkî, *el-Minhâc fi'l-kavâid ve'l-a'râb*, thk. Semîr İbrâhim Besyûnî (Mısır: Mektebetü Ceziretü'l-Verd, 1430/2009), 293.

¹⁵⁷ Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî*, 7/208.

¹⁵⁸ Sindî, *Şerhu Sünen-i İbn Mâce*, 1/459.

¹⁵⁹ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), 4/354.

¹⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/154; Tirmizî, "Menâkib", 18.

¹⁶¹ Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman İbn Abdirrahîm el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 10/119.

¹⁶² Muhammed Süleymân el-Mansûr Fûrî, *Rahmeten li'l-âlemîn*, çev. Semîr Abdülhamîd İbrâhim (Riyâd: Dâru's-Selâm, ts.), 675.

¹⁶³ bk. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012), 2/197; Komisyon, *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 7/201.

¹⁶⁴ İsrâiloğulları arasında nübüvvet genellikle veraset yoluyla gerçekleşmiştir. Zekeriyâ (a.s.), kendisini yalnız bırakmaması için Allah Teâlâ'ya niyazda bulunmuş, yerini alacak bir halef vermesi ve onun Ya'kûb hanedanına varis olması yönünde dua etmiş böylece nübüvvete varis olacak bir çocuk talebinde bulunmuştur. Süleyman-Dâvûd, İbrâhim-İshâk, İshâk-Ya'kûb, Ya'kûp-Yûsuf, Dâvûd-Süleymân, Zekeriyâ-Yahya gibi peygamberler arasında da mezkûr veraset söz konusu olmuştur. Allah Resûlü (s.a.v.) de kerîm dördün dördüncüsü olarak Hz. Yûsuf'tan bahsettiği beyanında nübüvvetin dört neslini zikretmiştir. bk.

dolayısıyla yeni bir peygamber beklentisi içine girilmemesi gerektiğine de dikkat çekmiştir.¹⁶⁵ Nitekim “Muhammed’in oğullarından biri yaşasaydı” ve “Zeyd b. Hârîse (öl. 8/629), Muhammed’in öz oğlu olsaydı o da nebî ve resûl olacaktı.”¹⁶⁶ ve “Şayet Zeyd yaşasaydı Resûlullah (s.a.v.), onu kendi yerine bırakırdı.”¹⁶⁷ şeklindeki söylemler söz konusu düşüncenin toplum içinde yaygınlaştığını da göstermesi açısından önem arz etmektedir. “Biz peygamberler miras bırakmayız...”¹⁶⁸ beyanının da bu duruma işaret ettiği söylenebilir.¹⁶⁹

Tüm bu anlatılanlara rağmen İsa’nın (a.s.) doğduğu gün, Allah Teâlâ’nın kendisini peygamber yaptığı sözünden¹⁷⁰ ve Yahya (a.s.) hakkında zikredilen, “... *Ona henüz çocukken hikmet verdik.*”¹⁷¹ şeklindeki ayetten hareketle İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1567) İbrâhim’in peygamberliğinin henüz küçük yaşta gerçekleştiğini iddia etmiştir.¹⁷² Bu doğrultuda Hz. Peygamber’in, İbrâhim’i defnettikten sonra elini kabrine doğru uzatıp¹⁷³ “Allah’a andolsun ki bu peygamber oğlu peygamberdir.”¹⁷⁴ açıklamasını yaptığı hatta ilgili beyanı duyanların yüksek sesle ağladıkları da nakledilmiştir.¹⁷⁵

Konuya dair gerekli açıklamalarda bulunduğumuz merfû rivayetin yanı sıra İbn Ebî Evfâ ve Enes b. Mâlik’ten nakledilen iki ayrı mevkuf haber de tahrîc edilmiştir. Bu bağlamda İbn Ebî Evfâ’ya (r.a.), Hz. Peygamber’in oğlu İbrâhim’i görüp görmediği sorulduğunda o (r.a.), İbrâhim’in babasına çok benzediğini ve küçük yaşta öldüğünü, Resûlullah’tan (s.a.v.) sonra bir nebînin gelmesi takdir edilmiş olsaydı onun yaşamaya devam edeceğini ancak

Meryem, 19/5-6; el-Enbiya, 21/89; en-Neml, 27/16; Buhârî, “Enbiyâ”, 19; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh Muhammed b. Abdilber, *et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta mine’l-meânî ve’l-esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî (yy.: b.y., ts.), 8/175.

¹⁶⁵ Yurdagür, “Hatm-i Nübüvvet”, *DİA.*, 16/478.

¹⁶⁶ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehâte (Beyrut: Müessesetü’l-Târîhi’l-Arabî, 1423/2002), 3/498.

¹⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/226.

¹⁶⁸ Müslim, “Cihâd”, 49.

¹⁶⁹ Ebü’l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Riyâd: Mektebetü’r-Rüşd, ts.), 8/345.

¹⁷⁰ Meryem, 19/30

¹⁷¹ Meryem, 19/12.

¹⁷² Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ el-Hadîsiyye* (yy.: Dâru’l-Fikr, ts.), 125-126.

¹⁷³ Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî fi tefsîri’l-Kur’âni’l-azîm ve’s-seb’i’l-mesânî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994), 11/213.

¹⁷⁴ İlgili ifadenin mevzu olduğu belirtilmiştir. Alâüddîn el-Müttakî b. Hüsâmeddîn el-Hindî, *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-ekvâl ve’l-efâl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 5. Basım, 1405/1985), 11/472 (No. 32217).

¹⁷⁵ Ebü’l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (yy.: Dâru Hicr, 1418/1997), 8/250.

başka bir peygamberin gönderilmeyeceğini söylemiştir.¹⁷⁶ İbn Ebî Evfâ’nın kendisine yöneltilen suale yönelik verdiği cevabı yaşadığı dönem ve çevre ile ilişkilendirerek açıklamak mümkündür. Zira o (r.a.), Resûl-i Ekrem’in vefatından sonra Kûfe’ye yerleşmiş¹⁷⁷ ve muhtemelen orada yaşanan hatmü’n-nübüvve tartışmalarına da şahit olmuştu. Bu bağlamda İbn Ebî Evfâ kendisine yöneltilen, “Allah Resûlü (s.a.v.) bir şey vasiyet etti mi? sualine, “Hayır.” cevabını vermiş, “Şu halde müslümanlara neden vasiyet emrolundu.” denildiğinde ise “Allah’ın kitabını vasiyet etti.” şeklinde yanıtlamıştı.¹⁷⁸ Dolayısıyla İbn Ebî Evfâ’nın (r.a.), Hz. Peygamber’den sonra nübüvvetin sona erdiğini “İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu” şeklindeki bir açıklama yapması, Tuleyha b. Huveylid¹⁷⁹, Secâh, Hâris el-Kezzâb ve kendisinin de ikamet ettiği Kûfe’de Cibrîl’in kendisine geldiğini söyleyerek nübüvvet iddiasında bulunan Muhtâr es-Sekafî’nin¹⁸⁰ savlarına yönelik olduğu söylenebilir.¹⁸¹ Böylece o (r.a.), mütenebbîlerin nübüvvet iddialarının bir aslının olmadığını beyan etmek istemiştir.¹⁸² Yine Enes b. Mâlik’in de Resûl-i Ekrem’in oğlu İbrâhim’in cenaze namazını kıldırıp kıldırmadığına yönelik suale, “Bilmiyorum. Allah İbrâhim’e rahmet eylesin. Şayet o yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu.”¹⁸³ beyanını da bu doğrultuda değerlendirmek mümkündür.¹⁸⁴

Son dönemde hatmü’n-nübüvve tartışmaları çerçevesinde Hindistan’da ortaya çıkan Kâdiyânîler de “İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu” ifadesinden hareketle nübüvvetin devam ettiğini savunmuşlar¹⁸⁵ ve bu düşüncelerini “Bir nebî, başka bir nebînin cenaze namazını kılmaz”¹⁸⁶ yönündeki¹⁸⁷ açıklamayla¹⁸⁸ desteklemişler¹⁸⁹ böylece hatm-i nübüvvet

---

¹⁷⁶ Buhârî, “Edeb”, 109; İbn Mâce, “Cenâiz”, 27.

¹⁷⁷ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 3/870.

¹⁷⁸ Buhârî, “Vesâyâ”, 1, Megâzî”, 83; Müslim, “Vesâyâ”, 16.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, 7/118.

¹⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 6/617.

¹⁸¹ Herevî, *el-Kevebü’l-vehhâc*, 26/202.

¹⁸² Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 14/31.

¹⁸³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/133. 280.

¹⁸⁴ Süheyl Mutî` Muslih Hattâb, *Hatmü’n-nübüvve fi’l-kitâb ve’s-sünne* (Filistin: Câmîatü’n-Necâh el-Vataniyye, 2014), 58 (*Yüksek Lisans Tezi*).

¹⁸⁵ Elbânî, *Mevsûatü’l-allâme*, 8/326.

¹⁸⁶ Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâ, *Nasbû’r-râye li ehâdisi’l-hidâye* (yy.: Müessesetü’r-Reyyân, ts.), 2/281.

¹⁸⁷ Önceki peygamberler döneminde böylesi durumlarda nasıl davranıldığına dair bir bilgi olmadığı için bunu ispat edecek bir delil de söz konusu değildir. Mahmûd Muhammed Hattâb es-Sübkî, *el-Menhelü’l-azbü’l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Eymen Mahmûd Hattâb (yy.: b.y., 2. Basım, 1394), 9/20.

¹⁸⁸ Resûl-i Ekrem’in, oğlunun cenaze namazını kıldırmadığı yönünde varid olan haberlerin yanı sıra Osman’ın (r.a.) evinin yanında veya Mescid-i Nebevi civarında insanların sohbet etmesi için tahsis edilen yerde dört tekbirle bu ibadeti ifa ettiği de nakledilmiştir. Dolayısıyla müspet haberler böyle olmayanlara tercih edilir.

inancını zedeleyecek bir yaklaşım sergilemişlerdir.¹⁹⁰ Hâlbuki İbrâhim'in nebî olduğu için namazının kılınmadığı iddiası bir algı olup onun kabul edilemez bir görüş olduğu izahtan varestedir.¹⁹¹ Bu bağlamda onlar, Mirza Gulâm Ahmed'i vahye muhatap bir nebî kabul etmeyen müslüman olamayacağını belirterek risâlet ve nübüvvetin Hz. Peygamber ile tamamlandığına dair dinde sabit olan kesin bilgiyi kabul etmemişlerdir.¹⁹² Dolayısıyla tetkik ettiğimiz ilgili haber, nübüvvetin sona ermediğini iddia edenlere bir cevap taşıması açısından önem arz etmektedir.¹⁹³

Sonuç

Âdem'in (a.s.) peygamber olarak görevlendirilmesi ile başlayan nübüvvet süreci, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) bi'seti neticesinde sona ermiş ve bu doğrultuda Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'i "hâtemü'n-nebiyyîn" vasfıyla nitelemiş, Resûl-i Ekrem de bu yöndeki birçok beyanıyla meseleyi teyit etmiştir.

İnceleme konusu yaptığımız "İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olurdu" rivayeti, ilki Abdullah b. Abbâs aracılığıyla merfû; diğeri de İbn Ebî Evfâ ve Enes b. Mâlik'e ait mevkuf olmak üzere iki ayrı şekilde nakledilmiştir. İlgili haberin senedine yönelik yapılan tetkikler neticesinde merfû haberin senedinin zayıf hatta Nevevî'ye göre mevzu olduğu ve bu tür önemli konularda delil olamayacağı tespit edilmiş; kaynağı itibarıyla mevkuf ancak manası yönüyle hükmen merfû özelliği taşıyan İbn Ebî Evfâ hadisinin ise Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve İbn Mâce versiyonunun sahîh; Taberânî tarafından tahrîc edilenin de zayıf olduğu sonucuna varılmıştır. Yine Enes b. Mâlik'e ait hükmen merfû naklin Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde var olan her iki tarikinin ise hasen niteliği taşıdığı söylenebilir.

Allah Resûlü'nün (s.a.v.) hicri 10 yılı Rebûlevvel ayında vefat eden oğlu İbrâhim'in cenaze namazında yaptığı bir konuşma akabinde, "İbrâhim yaşasaydı sıddîk bir nebî olur." şeklindeki beyanı hatmü'n-nübüvve meselesi çerçevesinde müşkil addedilerek farklı

Ayrıca İbrâhim'in cenaze namazının Hz. Peygamber'in güneş tutulması namazı ile meşguliyeti sebebiyle cemaatle yerine getirilemediği ve Hz. Peygamber'in tek başına kıldığına dair rivayetler de varid olmuştur. bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/283; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 53; İbn Mâce, "Cenâiz", 27; Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî, *Meâlimü's-sünen* (Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1352/1934), 1/311; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 58-59; Sübki, *el-Menhel*, 9/20.

¹⁸⁹ Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayıntâbî Bedrüddîn el-Aynî, *Nuhabü'l-efkâr fi tenkîhi mebâni'l-ahbâr fi şerhi Meâni'l-âsâr*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Katar: Vizâratü'l-evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmî, 1429/2008), 7/408.

¹⁹⁰ Yurdagür, *İslam Düşünce Tarihinde Hatm-i Nübüvvet Meselesi*, 13-14-15/310.

¹⁹¹ Gülverdi, *İslam Düşüncesinde Hatmü'n-nübüvve Tasavvuru*, 84.

¹⁹² Ahmed b. Ali ez-Zâmilî Asîrî, *Menhecü's-şeyh Abdirezzâk Afîfi ce cühûdühü fi takrîri'l-akâdeti ve'r-reddi ale'l-muhâlifîn* (Suudi Arabistan: 1431), 689, 690, 692. (Yüksek Lisans Tezi).

¹⁹³ Elbânî, *Mevsûatü'l-allâme*, 8/326; Asîrî, *Menhecü's-şeyh Abdirezzâk Afîfi*, 690.

değerlendirmelere konu olmuştur. Netice olarak sözü edilen rivayetten yola çıkılarak teolojik bir probleme zemin teşkil edecek nitelikte İbrâhim’in yaşaması ile risaletin son bulması arasında ilişki kurulması sorunlu addedilerek bu yönde yapılan yorumlar kabul görmemiştir. Nevevî ilgili haber hakkında “gayb ile alakalı meselelerde cesurca konuşmak” biçiminde izahta bulunmuş ve mezkûr habere mevzu hükmü vermiş, İbn Abdilber de böyle bir durumun kabul edilmesi halinde tüm nebîlerin çocuklarının peygamber olacağını belirterek tarihte sabit olmayan bu olayın kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Buna karşılık İbn Hacer, sözü edilen rivayetteki “yaşasaydı” şart cümlesinin olayın gerçekleşmesini gerektirmeyeceği yönünde izahta bulunan bir açıklama yaparak aksi yönde yapılan açıklamalara yanıt vermiştir.

Allah Resûlü’nün (s.a.v.) inceleme konusu yaptığımız beyanı, gerek hayatının sonlarına doğru ortaya çıkan gerekse sonradan peygamberlik iddiasında bulunacaklara bir cevap mahiyetinde söylemiş olma ihtimalinden söz edilebilir. Zira Resûl-i Ekrem, hayatında mütenebbîler ile farklı yollarla mücadele etmiş ve böylesi durumlarda nasıl bir tavır takınılacağı konusunda ümmetini uyarmıştır. Nitekim İbn Ebî Evfâ yaşadığı Kûfe şehrinde şahit olduğu hatmü’n-nübüvve tartışmalarına ve kendisine vahiy geldiğini söyleyerek nübüvvet iddiasında bulunan Muhtâr es-Sekafî’ye nübüvvetin Allah Resûlü (s.a.v.) ile son bulduğunu ve onun yalancı olduğunu beyan için “Yaşasaydı Resûl-i Ekrem’in oğlu İbrâhim nebî olurdu” diyerek karşılık vermiş ve bu yanıtı ile böyle bir durumun imkânsızlığına ve meydana gelebilecek benzeri iddiaların asılsızlığına vurgu yapmıştır.

Netice itibarıyla araştırma mevzumuzu teşkil eden haberin hem merfû hem de mevkuf tarikleri itibarıyla bağlamları dikkate alındığında, nübüvvet silsilesinin Hz. Peygamber ile sonlandığına, peygamberliğin babadan oğula intikal etmeyeceğine ve dolayısıyla bir nebî beklentisine girilmemesi gereğine vurgu yaptığı dolayısıyla hatmü’n-nübüvve inancını pekiştirmeye matuf serdedildiği söylenebilir.

Kaynakça/References

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *Müsned*. 6 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.

Aktepe, Orhan. *Peygamberliğin Hz. Muhammed (sav) İle Sona Ermesi*. Erzincan: Ermat Ofset, ts.

Âlûsî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1994.

Antâkî, Muhammed. *el-Minhâc fi'l-kavâid ve'l-a'râb*. thk. Semîr İbrâhîm Besyûnî. Mısır: Mektebetü Ceziretü'l-Verd, 1. Basım, 1430/2009.

Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: Kuramer, 1. Basım, 2018.

Asîrî, Ahmed b. Ali ez-Zâmilî. *Menhecü'ş-şeyh Abdirezzâk Afîfi ve cühûdühü fi takrîri'l-akîdeti ve'r-reddi ale'l-muhâlifîn*. Suudi Arabistan: 1431. (Yüksek Lisans Tezi).

Âşıkkutlu, Emin. "Meçhul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/287. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Aygan, Fadıl. *Peygamberlik Zincirinin Son Halkası Olarak Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin Mâhiyeti. Hz. Peygamber'in Nübüvvetin Süresi ve Kapsamı, 17-19 Ekim 2014 Gaziantep*, (2015), 72.

Aynî, Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Ayıntâbî Bedrüddîn. *Nuhabü'l-efkâr fi tenkîhi mebâni'l-ahbâr fi şerhi Meâni'l-âsâr*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 20 Cilt. Katar: Vizâratü'l-evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmî, 1. Basım, 1429/2008.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Sa'd İbn Eyyûb. *et-Ta'dîl ve't-tecrîh limen harrece anhü'l-Buhârî fi'l-Câmi's-sahîh*. thk. Ahmed Libzâr. 3 Cilt. yy.: b.y., ts.

Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *Kitâbü Temhîdi'l-evâil ve telhîsi'd-delâil*. thk. İmâdüddîn Ahmed Haydar. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1407/1987.

Balcı, İsrâfil. *Erken Dönem Arap Kültüründe Peygamberlik Tasavvuru. Ekev Akademi Dergisi*, (2006), 29/126.

Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *el-Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1998.

Bilgiz, Musa. *Kur'an'da Nübüvvet (Peygamberlik). Diyanet İlmi Dergi*, (2103). 1/45.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. Mugîre el-Cu'fî. *el-Câmiu'l-müsned es-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 9 Cilt. yy.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü'd-Duafâi's-sağîr*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1406/1986.

Bulğen, Mehmet. *Mûcize ve Hatm-i Nübüvvet. Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri. Gaziantep Üniversitesi*, (17-19 Ekim 2014).

Çakan İsmail L. - Eroğlu, Muhammed. "Abdullah b. Abbas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/77. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

- Daudi, Khalid Zafarullah. “Hatm-i Nübüvvet (Literatür)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/480. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dindi, Korkut. İbrânî Peygamberlik Geleneğinde Görülen Veraset Usulünün Hz. Peygamber’in Nübüvvetine Yansımaları. *Turcology Research*, (2002).
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş`as b. İshâk es-Sicistânî. *Kitâbü’s-Sünen*. thk. Muhammed Avvâme. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 2. Basım, 1425/2004.
- Elbânî, Ebû Abdîrrahman Muhammed Nâsirüddîn. *Mevsûatü’l-allâme el-İmâm Müceddidü’l-asr Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî*. Haz. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu`mân. 9 Cilt. Yemen: Mektebetü İbn Abbâs, 1. Basım, 1431/2010.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Sahîhu süneni İbn Mâce*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1. Basım, 1417/1997.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn. *Silsiletü’l-ehâdisi’z-zâife ve’l-mevzûa ve eseruhe’s-seyyiü fi’l-ümme*. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü’l-Meârif, 1. Basım, 1412/1992.
- Eserî, Ekrem b. Muhammed Ziyâre el-Fâlûcî. *el-Mu`cemü’s-sağîr li ruvâti’l-İmâm İbn Cerîr et-Taberî*. 2 Cilt. yy.: Dâru’l-Eseriyye, ts.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *el-İktisâd fi’l-îtikâd*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2004.
- Fevzân, Sâlih b. Fevzân b. Abdillâh. *el-İrşâd ilâ sahîhi’l-îtikâd ver-red alâ ehli’s-şirk ve’l-ilhâd*. Suudi Arabistan: Dâru İbni’l-Cevziyye, 2. Basım, 1416/1995.
- Fûrî, Muhammed Süleymân el-Mansûr. *Rahmeten li’l-âlemîn*. çev. Semîr Abdülhamîd İbrâhîm. Riyâd: Dâru’s-Selâm, 1. Basım, ts.
- Gülverdi, Selim. *İslam Düşüncesinde Hatmü’n-Nübüvve Tasavvuru*. Ankara: İlâhiyât, 1. Basım, 2023.
- Hamdân, Ahmed b. Saîd. *Akîdetü hatmi’n-nübüvve bi’n-nübüvveti’l-Muhammediyye*. yy.: Dâru Taybe, ts.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- Hattâb, Süheyl Mutî` Muslih. *Hatmü’n-nübüvve fi’l-kitâb ve’s-sünne*. Filistin: Câmîatü’n-Necâh el-Vataniyye, 2014. (Yüksek Lisans Tezi).
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm. *Meâlimü’s-sünen*. 4 Cilt. Halep: el-Matbaatü’l-İlmiyye, 1. Basım, 1352/1934.
- Herevî, Muhammed b. Abdillâh el-Alevî. *el-Kevebü’l-vehhâc şerhu Sahîh-i Müslim*. 26 Cilt. Cidde: Dâru’l-Minhâc, 1. Basım, 1430/2009.
- Heytemî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhmmmed b. Ali b. Hacer. *el-Fetâvâ el-Hadîsiyye*. yy.: Dâru’l-Fikr, ts.
- Hindî, Alâüddîn Ali el-Müttakî b. Hüsâmiddîn. *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-akoâl ve’l-efâl*. 18 Cilt. yy.: Müessesetü’r-Risâle, ts.

- Iclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih. *Ma`rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâ ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. yy.: b.y., ts.
- Irâkî, Ebû Zür'a Ahmed b. Abdirrahîm. *Kitâbü'l-Müdellesîn*. thk. Rifat Fevzî Abdülmüttalib - Nâfiz Hüseyin Hammâd. yy.: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1415/1995.
- Ivâcî, Gâlib b. Ali. *Fırkatün muâsiratün tentesibü ile'l-İslâm ve beyânü mevki'î'l-İslâm minhâ*. 3 Cilt. Cilde: el-Mektebetü'l-Muâsiratü'z-Zehebîyye, 4. Basım, 1422/2001.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru't-Tûnûsiyye, 1984.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî. 26 Cilt. yy.: b.y., ts.
- İbn Abdilber, Ebû Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *el-İstîâb fi ma`rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1. Basım, 1412/1992.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdilmelik. *Şerhu sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, ts.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman. *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta`dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1373/1953.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî*. 13 Cilt. yy.: el-Mektebetü's-Selefiyye, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *Tehzîbü't-tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matbaatü Meclis-i Dâirati'l-Meârif en-Nazzâmiyye, 1327.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1415/1995.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Ahmed. *Kitâbü's-Sikât*. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiratü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1973/1993.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 20 Cilt. yy.: Dâru Hicr, 1. Basım, 1418/1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. 5 Cilt. Dımeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye,
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Melek, Muhammed b. İzziddîn Abdüllatîf b. Abdilazîz. *Şerhu mesâbîhi's-sünne li'l-İmâm el-Begavî*. thk. Nureddîn İtr vd. 6 Cilt. yy.: İdâretü's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1433/2012.
- İbn Sa`d, Muhammed b. Sa`d b. Menî`. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1418/1997.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman Ali b. Muhammed. *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1406/1986.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Üsdü'l-gâbe fi ma`rifeti's-sahâbe*. 7 Cilt. yy.: b.y., ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Abdilkerîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2012.
- İlhan, Mehmet. Hatmu'n-nübüvve Açısından Nebî-Resûl Farkına Bir Bakış. *Ekev Akademi Dergisi*, (2010). 42/70.
- İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshâk. *Ma`rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 6 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz b. İmrân el-Yahsubî. *İkmâlü'l-mu`lim bi fevâidi Müslim*. thk. Yahyâ İsmâîl. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1. Basım, 1419/1998.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn. *Mehâsinü't-te'vîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî. *el-Külliyât Mu`cem fi'l-mustalahât ve'l-furûku'l-lügaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1419/1998.
- Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Saîd Şemsüddîn. *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1981/1401.
- Komisyon. *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Küçüköner, Halide Rûmeysa. *Mirza Gulam Ahmed ve Ahmedî Algılardaki Farklılaşması*. Ankara: Araştırma Yayıncılık, 1. Basım, 2022.
- Mansûrî, Ebü't-Tayyib Nâyif b. Salâh b. Ali. *İrşâdü'l-kâsî ve'd-dânî ilâ terâcimi şuyûhi't-Taberânî*. Riyâd: Daru'l-Keyân, 1. Basım, 1427/2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu - Muhammed Aruçi. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Mevdûdî, Ebü'l-Alâ. *Hatmü'n-nübüvve fi davi'l-Kur'ân ve's-sünne*. çev. Halîl Ahmed el-Hâmîdî. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1403/1983.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma`rûf. 30 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 8. Basım, 1408/1987.
- Mukâtil b. Süleymân. *Tefsîru Mukatil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1. Basım, 1423/2002.
- Mübârekfûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman İbn Abdirrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî bi şerhi Câmiî't-Tirmizî*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1410/1990.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Müslimî, Muhammed Mehdî - Abdurrahman, Eşref Mansûr, vd. *Mevsûatü ekvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadîs ve ilelihi*. 2 Cilt. yy.: Âlimü'l-Kütüb, 1. Basım, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb. *Kitâbü'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût - Bûrân ed-Danâvî. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1. Basım, 1405/1985.

- Nevevî, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu`cemü'l-lügati'l-arabiyyeti'l-muâsara*. 4 Cilt. Kâhire: Âlimü'l-Kütüb, 1. Basım 1429/2008.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. yy.: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1401/1981.
- Sââtî, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ. *el-Fethu'r-rabbânî li tertîbi Müsnedi'l-Îmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî maa şerhihi Bulûği'l-merâm min esrâri'l-fethi'r-rabbânî*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Sâbık, Seyyid. *el-Akâidü'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1406/1985.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek. *Kitâbü'l-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaûd - Mustafa Türkî. 29 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1420/2000.
- Seyyid, Cemâl b. Muhammed. *İbn Kayyim el-Cevziyye ve cühûdühü fi hidmeti's-sünneti'n-nebevîyye ve ulûmihâ*. 3 Cilt. Medîne: b.y., 1. Basım, 1424/2004.
- Sindî, Ebü'l-Hasen el-Hanefî. *Şerhu Sünen-i İbn Mâce el-Kazvinî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, ts.
- Sübkî, Mahmûd Muhammed Hattâb. *el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. Thk. Eymen Mahmûd Hattâb. 10 Cilt. yy.: b.y., 2. Basım, 1394.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman. *el-Leâliü'l-mesnûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1417/1996.
- Şerkâvî, Muhammed Abdullah. *el-Îmân hakikatühü ve eserühü fi'n-nefsi ve'l-müctemai usûlühü ve fîrûuhü muktezayâtühü ve nevâkızuhü*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 2. Basım, 1410/1990.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu`cemü'l-evsat*. thk. Târik b. Ivazillâh b. Muhammed - Ebü'l-Fazl Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1995.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu`cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1397/1977.
- Yeşilyurt, Temel. Nübüvvetin Gerekliliği, Kapsamı ve Süresi. *Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı.17-19 Ekim 2014, Gaziantep*, (2015).
- Yurdagür, Metin. "Hatm-i Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/479. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Yurdagür, Metin. İslâm Düşünce Tarihinde Hatm-i Nübüvvet Meselesi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1997). 13-14-15,/307.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma`rife, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fi ma`rifeti men lehü rivâyetün fi'l-kütübî's-sitte*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmî, 1. Basım, 1413/1992.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *el-Muğnî fi'd-duafâ*. thk. Nûreddîn Itr. 2 Cilt. yy.: b.y., ts.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a`lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1402/1986.

Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdullah b. Yûsuf. *Nasbü'r-râye li ehâdîsi'l-hidâye*. 5 Cilt. yy.: Müessesetü'r-Reyyân, ts.